

Анна Липовска
(Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

СЪПОСТАВИТЕЛЕН ЛЕКСИКОГРАФСКИ АНАЛИЗ НА РУСКО-БЪЛГАРСКИТЕ И БЪЛГАРСКО-РУСКИТЕ РЕЧНИЦИ: ТЕОРЕТИЧНИ И ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ

Няма такъв труд, който да има повече недостатъци от речника, в същото време няма и такъв, който, като речника, да може постоянно да се усъвършенства.

А. Риварол

Двуезичната лексикография за двойката езици *руски – български* има вече 150-годишна история.

В българската русистика има обзорни работи, запознаващи читателя с различни периоди от развитието на руско-българската и българско-руската лексикография, и работи, посветени на отделни речникови произведения. На първо място това са традиционните представяния на речници предшественици¹ в предисловията към новите речници. Така, в Предисловието към третата свезка на [Дювернуа 1885-1989] се предлага кратък обзор на предшестващите речникови произведения на български език, в който се споменават съществуващите опити за съставяне на речници: Неофит Рилски, Найден Геров, малък речник към граматиката на братя Цанкови (1952), речник-показалец към изданието на български народни песни (1955), в който българските думи много често са съпроводени от превод на руски език. Именно такъв, с превод на руски език, е и незавършеният *Български Речник* на Найден Геров. В Предисловието към [Мичатек 1910] вече се говори за съществуването на речника на Н. Геров, а също и за речника на А. Дювернуа и за шестезичния речник на Ф. Миклошич. Кратки обзори на речници-предшественици се предлагат в [Чукалов 1938] и в [Бакалов 1938]. Г. Бакалов задава въпрос дали българите имат добри руско-български речници. Разглеждайки този въпрос, Г. Бакалов пише за речникарите, които в различните периоди от развитието на руския и българския език са отговорили на потребността от такъв род издания. По думите на Бакалов, тези издания са били нужни на читателите и преводачите, от една страна, а от друга, са помагали за развитието на българския език. Оценявайки речниците на Г. Кърджиев, П. Гъбюв, Д. Тодоров и Д. Благоев – Г. Миндов, Г. Бакалов говори за своевременната им поява и обръща внимание на несъответствията между тяхното съдържание и нивото на развитие на руския и българския език към момента на излизане на неговия речник. В Предисловието към [Влахов, Люцканов, Тагамлишка 1960] няма обзор, но има компактно обобщаващо представяне на основните недостатъци в издадените по-рано руско-български речници: диференциален принцип при съставянето на словника, елементи на тълкуване при предаване значенията на думите и фразеологическите съчетания, недостатъчна пълнота и точност при разработката на отделни значения, беден илюстративен и фразеологически материал, отсъствие на определен облик и недостатъчна надеждност на преводната българска част, особено по отношение на терминологията.

В българската русистика съществуват и обзорни работи, посветени на руско-българската и българско-руската лексикография. С една такава работа ([Чукалов 1963]) е отбелязана стогодишнината на руско-българската лексикография. В статията на С. Чукалов са включени не само излезлите за изминалите 100 години общи руско-български и българско-руски речници, но

¹ Обзор изданных до публикации соответствующего словаря лексикографических произведений предлагается в: [Дювернуа 1885], [Мичатек 1910], [Бакалов 1938], [Чукалов 1938], [Чукалов 1947]. Только списки использованных источников, в которые неизменно входят словари-предшественники, даны в: [Минков 1938], [Кара-Иванов 1944], [Бернштейн, Луканов, Тинева 1947], [Бернштейн 1953], [Главнюков 1953], [Панчев 1955], [Йотов, Пономарева 1959], [Цонева 1997], [Татарова, Леонидова, Кошелев 1969].

и появилите се дотогава отраслови двуезични речници. Към обзорите на руско-българската лексикографска дейност се отнасят и [Влахов 1969; 1988]. В [Кювлиева 1997], в главата, посветена на двуезичните речници, са представени руско-български и българско-руски речници от Възраждането². Споменати са и някои опити за съставяне на такива речници.

В работата [Бабов 1961], посветена на творческата дейност на Д. Благоев, авторът прави исторически екскурс за развитието на руско-българската лексикография, предшестваща речниковите произведения на Д. Благоев и на този фон представя *Пълен руско-български речник* [Благоев, Миндов 1914]. В сравнение с работата на С. Чукалов, тук се съдържа повече информация за излезлите дотогава речници. Прави впечатление фактът, че като първи руско-български речник авторът посочва *Кратък руско-български речник* [Коджов 1885-1887], а не речникът в *Карманная книга для русских войнов, находящихся в походах по болгарским землям* [Филаретов 1856]. В друга своя по-късна работа К. Бабов упоменава труда на Сава Филаретов като „първи руско-български разговорник с приложение на кратка българска граматика и руско-български речник“ [Бабов 1976: 33].

Както беше вече отбелязано, съществуват и редица работи, посветени на отделни речникови произведения³.

Ценни източници на сведения за речниците са и библиографските указатели⁴.

² Представени речници: [РБР нач. 19 в.], [Петкович 1848], [Филаретов 1856], [Геро 1856], [Каравелов 1861].

³ Рец. за [Бакалов 1938]: А. Смирнов. Георги Бакалов и неговият руско-български речник. – Език и литература, кн. 5, 1966, с. 64-66; рец. за [Бернштейн, Луканов, Тинева 1947]: Болгарско-русский словарь. Под общей редакцией Н.С. Державина. М., 1947; С. Чукалов. Рецензия. – Български език, кн. 2, 1953, с. 190-195; рец. за [Бернштейн 1953]: Б. Симеонов. Рецензия. – Език и литература, кн. 1-2, 1965, с. 140-142; Илчев С. По повод на две рецензии. – Български език, кн. 1, 1956, с. 91-92; рец. за [Бернштейн 1966]: М. Чалъков. Нови българско-славянски речници, издадени в чужбина. – Български език, кн. 2-3, 1968, с. 258-262; рец. за [Благоев, Миндов 1914]: К. Бабов. Благоевият руско-български речник. – В: К. Бабов. Приносът на Димитър Благоев за изучаването на руския език и руската литература в България. С., 1961, с. 157-176; рец. за [Влахов, Людсканов, Тагамлица 1960; 1986]: К. Попов. Един капитален руско-български речник. – Български език, кн. 4, 1961, с. 372-376; К. Бабов. Двухтомният руско-български речник в памет на Д. Благоев. – Език и литература, кн. 4, 1962, с. 91-96; К. Бабов. Постигновения и проблеми на руско-българската лексикография (по повод на второто издание на двухтомния Руско-български речник). – Съпоставително езиковедие, кн. 4-5, 1988, с. 104-115; рец. за [Влахов 2004]: В. Кювлиева. Рецензия. – В: Лексикографски преглед. Информационен бюлетин на Българското лексикографско дружество. С., бр. 7, 2004, с. 18-23; В. Кювлиева. Рецензия. – Съпоставително езиковедие, кн. 2, 2005, с. 145-149; Э. Гочева. Взгляд методиста на Сергей Влахов, *Нов руско-български речник / Новый русско-болгарский словарь. Под редакцией Анны Липовской. София, 2004.* – Болгарская русистика, № 3-4, 2005; Э. Гочева. Сергей Влахов, *Нов руско-български речник. Новый русско-болгарский словарь.* Под ред. А. Липовской. София: ИК „Парадигма“, 2004. – Русский язык за рубежом, № 2, 2006; Е.И. Иванова, З.К. Шанова. Рецензия. – Славяноведение, № 1, 2006; рец. за [Главнюков 1953]: Е. Стоянова. За изучаващите руски език. *Нов руско-български речник.* – Учителско дело, бр. 40, 24 май 1955; рец. за [Дювернуа 1885-1889]: В. Кювлиева. *Словарь Дювернуа – первый болгарско-русский словарь.* – Болгарская русистика, № 2, 1976; рец. за [Йотов, Пономарева 1959]: С. Брезински. Три съветски речника. – Вечерни новини, бр. 2744, 21 юли 1960; рец. за [Кошелев 2003]: Л. Крумова-Цветкова. Рецензия. – В: Лексикографски преглед. Информационен бюлетин на Българското лексикографско дружество. С., бр. 7, 2004, с. 23-25; рец. за [Никитюков-Попов 1946]: Н. Дилевски. Рецензия. – В: Годишник на българския библиографски институт, кн. 1 (1945-1946). С., 1948., с. 540-541; рец. за [Панчев 1955]: Е. Главнюков. Рецензия. – Език и литература, кн. 5, 1955, с. 397-400; А. Тодоров. Ценно помагало за усвояване на руския език. – Отечествен фронт, бр. 3372, 3 юли 1955; рец. за [РБР]: Р. Павлова. *Неизследван ръкописен руско-български речник.* – Език и литература, № 5, 1973, с. 49-54; рец. за [Филаретов 1854]: Ф. Димитров. *Карманная книга на бойната дружба.* – Български воин, № 11, 1964, с. 23; П. Джамбазов. Транслитерация и интерференция в първом русско-болгарском разговорнике и в първом русско-болгарском словаре. – Болгарская русистика, № 41, 1977, с. 24-33; рец. за [Чукалов 1947]: Е. Метева. Рецензия. – Език и литература, кн. 5, 1951, с. 327-329; Х. Първев. Рецензия. – Български език, кн. 2, 1953, с. 187-190; М. Леонидова. Второто издание на един много нужен речник. – Език и литература, кн. 4, 1959, с. 329-334; рец. за [Чукалов 1962]: Х. Йорданов. *Нов руско-български речник.* – Отечествен фронт, бр. 5724, 24 януари 1963 и др.

⁴ К. Бабов. *Руският език в България (1944-1970).* Библиография. С., 1972; *Речници,* издадени в България, и чужди издания с български текст (1944-1980). Библиографски указател. Съст. Т. Давидова. Под ред. на С. Влахов. С., 1981; *Библиографски указател на речници,* издадени в България 1986-1989. Научно-практически лексикографски семинар. С., 1989; С. Влахов. *Лексикографическая шпаргалка для начинающего переводчика.* С., 1995.

Речниците, както и всеки друг продукт на човешката дейност, носят отпечатъка на времето, когато са се появили, отразяват съответния период от развитието на речниковото дело, отговорят на социалната поръчка, направена от потенциалните им ползватели, представляват своеобразен портрет на създателя си.

Предприетото изследване не си поставя задачата да направи критически обзор на съществуващите руско-български и българско-руски речници. То е насочено към проследяване тенденциите в развитието на речниковото дело като цяло и отделните лексикографски проблеми в частност за двойката езици *руски – български*. Това може да бъде осъществено, според нас, чрез провеждане на съпоставителен лексикографски анализ.

Обект на изследването са издадените за 150 години 49 руско-български и българско-руски речника (общи и специализирани⁵) и една речникова картотека.

Целта на изследването е да се разработи методика за съпоставителен лексикографски анализ и да се осъществи такъв анализ в рамките на руско-българската и българско-руската двуезична лексикография.

За целта бе извършена работа по:

- разработка на корпуса от критерии за съпоставителен анализ;
- регламентиране етапите на съпоставителния анализ;
- апробация на възможната форма за представяне на ексцерпирани данни;
- създаване на продукт, съдържащ ексцерпирани речникови данни;
- разработка представянето на отделен речник по различните лексикографски параметри и представянето на отделен лексикографски параметър в различни речници.

Съставянето на корпус от критерии, по които се анализират речниците и се осъществява тяхното съпоставяне, е възможно да бъде базирано върху набора от лексикографски параметри⁶, представен в работата [Караулов 1981: 75-76]. Там се извеждат 67 параметъра, които са предназначени за анализ на тълковни речници, свързан с проблемите на лингвистичното конструиране и, в частност, с проблемите на речниковото такова. За нуждите на съпоставителния анализ на двуезични речници бе необходимо да се внесат в предлагания набор от параметри корекции, предизвикани от вида информация, характерна за този тип речници (например: *еквиваленти*, „*общии*“ *думи*, *реалии* и т.п.). Съставения по този начин първоначален пакет от параметри търпи в хода на анализа и други изменения: включват се параметри, специфични за руския език (например: *склонение на съществителните имена* и т.п.), и параметри, специфични за българския език (например: *членуване на съществителните*); изключват се параметри, заложи в първоначалната схема, но не намиращи израз в нито един от подложените на анализ речници (например: *делене на срички*, *честота* и т.п.). В резултат на това бе формиран корпус от 60 параметъра⁷. Те не са еднообразни по своя характер: могат за бъдат разграничени

⁵ Списък словарей см. в *Литературе*. За рамки изследования остават терминологическите руско-българските и българско-руските словари.

⁶ Под лексикографски параметър се разбира способ на словарно представяне на определен квантум на информация за езика (см. по-подробно об това в [Караулов 1981: 42-109]).

⁷ Параметри: автор; название словаря; год издания; тип словаря; адресат; объем рукописи / книги; объем словника; принцип размещения заглавных словарных единиц; вход(ы) в словарь; орфография / графика; орфоэпия; частеречная характеристика; род имени существительного; число имени существительного; склонение имени существительного; определенность / неопределенность имени существительного; род имени прилагательного; краткая форма имени прилагательного; степени сравнения имени прилагательного; вид глагола, способ глагольного действия; безличность; управление глагола / прилагательного / предлога и др.; возвратность; спряжение глагола (наст. вр.); прош. вр. глагола; буд. вр. глагола; повелительное наклонение; причастие; морфологическое членение слова; словообразовательная характеристика слова; однозначность / многозначность; семантизация / эквиваленты; система ссылок; „общие“ слова; реалии; транспозиция значения; терминологическая дифференциация; хронологическая дифференциация; территориальная стратификация; стилистическая дифференциация; социальная дифференциация; эмоционально-оценочная дифференциация; иллюстративный материал; свободная сочетаемость; несвободная сочетаемость; фразеология / паремия; лингвострановедческая / энциклопедическая информация; заимствования; синонимические отношения; антонимические

лингвистични, екстралингвистични и нелингвистични параметри. Към лингвистичните параметри се отнасят такива, като *ортография; ортоепия; характеристика като част на речта; род на съществителното; число на съществителното; склонение на съществителното* и т.н. Към екстралингвистичните – *лингвострановедска и енциклопедична информация, небуквена информация (визуална, аудио-, електронна...)* и т.н. Към нелингвистичните параметри отнасяме *забележки; общ брой представени анкетни единици* и т.н. Количеството и съдържанието на параметрите зависи от дълбочината и широтата на анализа, от задачите и целите на анализа, от типа и характера на изследваните обекти и т.н. Може параметрите да бъдат обединявани или разделяни, да бъдат включвани и изключвани от състава на пакета и т.н. Това не прави така структурирания набор от лексикографски параметри некоректна основа за анализ, а напротив – повишава степента на неговата реактивност и адекватност.

Лексикографските параметри в рамките на нашия анализ играят роля на *tertium comparationis*, т.е. те са онова звено в процеса на всеки един съпоставителен анализ, без което е невъзможно да се осъществи съпоставката. В хода на лексикографския анализ от всеки разглеждан речник за всеки лексикографски параметър се ексцерпира съответстващото отражение в речника на определен квант информация, т.е. конкретният израз на дадения лексикографски параметър в дадения речник. Процесът на ексцерпация по своята същност е процес, при който се запълват своего рода анкети, въпросите в които са названията на параметрите, а отговорите – техните речникови реализации. Тази методика не позволява да се пропусне фиксирането на съществуваща информация по отношение на определено речниково произведение. Отсъствието на „отговор“ в анкетата означава не пропуск в анализа, а отсъствие на реализация (нулева реализация) на дадения параметър в дадения речник.

Формата на представяне на ексцерпирания данни при анализа на неголям брой речници (например, до 5-10) не играе особено важна роля. Тя става определяща при разглеждането на 20-30 или повече лексикографски обекти (както е в нашия случай – 50 обекта). По тази причина за фиксация на данните при съпоставката на двуезичните (руско-български и българско-руски) речници се предлага таблица. Координатите на таблицата са ориентирани както следва: по хоризонтала са разполагат лексикографските параметри; по вертикала – конкретните лексикографски продукти; при пресичането се образуват кутии, запълвани от конкретни речникови реализации на определени лексикографски параметри. При голямо количество анализирани обекти решаваща става не само визуалната форма на представяне, но и формата за съхранение и обработка на информацията. Електронната форма, по наше мнение, в дадения случай е едно адекватно решение (таблицата е изпълнена в рамките на програмата *Exell*).

Работата по създаването на електронен продукт, включващ речниковите данни от всички анализирани обекти, се извършва по определена процедура. Тя включва етапи като *общо запознаване с речника, ексцерпиране на материала, етап запълване на кутиите*. Етапът *общо запознаване* предполага разглеждане на уводните статии в анализирания речници (при наличие на такива), а също така разглеждане на обзорните и критически статии, посветени на тези речници. В рамките на този етап се работи и върху материали, свързани с живота и творческата дейност на авторите на речници. Етапът, по време на който се ексцерпира материалът, предполага процедура на търсене и намиране конкретния израз на отделните лексикографски параметри. Това се извършва в ред, който не е логичен за процеса на анкетиране (от въпрос към отговор): по време на търсенето при поява на материал за отговор на съществуващ в анкетата

отношения; омонимическите отношения; паронимическите отношения; тематическият принцип на разположения на слов; асоциативният принцип на разположения на слов; ономазиологическа информация; аббревиатури, сложносокращенни слова; небуквенна информация (визуална, аудио-, електронна...); коментари / предупреждение трудностей; приложения; лексикографическа информация; допълнителни замечания; общо число представенни анкетни единици.

Четвърта национална конференция с международно участие „Лексикографията и лексикологията в съвременния свят“, в чест на проф. Кристилина Чолакова
София, 21–22 октомври 2006.

въпрос се запълва съответстващата кутия. По такъв начин, попълването на таблицата върви не последователно (което се оказва практически невъзможно), а в режим на разнопосочна дейност.

В резултат на това се образува система, в която има около 3000 кутии, запълнени с речникови данни от изследваните лексикографски обекти, придружавани от кратки коментари. Количеството на кутиите зависи от количеството на зададените параметри и количеството на подложените на анализ речникови произведения. На *Фиг. 1* се демонстрира фрагмент от получения електронен продукт.

AE21	A	B	AC	AD	AE	AF
	автор	словарь	семантизация / еквиваленти	система ссылки	"общие" слова	реалии
1	Влахов С., Людсканова А., Талаганска Г. (ред.), редакционей Иваня Левава). Авторский команда: Д. Божков, В. Велчев, Е. Главанков, М. Джананова, Н. Дашевский, Е. Череша, А. Людсканова, А. Петренко, К. Савченко, Т. Татарова, В. Тотева, Н. Холрина (монистични руского язика и монистични болгарского языка)	<i>Руско-български речник. София</i>	В болгарской части приводятся переводные соответствия заглавных русских слов: НЕДЕЛЯ , -и, ж. Седмица... Во многих случаях приводятся уточняющие значения: НЕДОВЕРИЕ , -я, с. без мн. Недоверие; недоверчивость, он <i>может относиться к этому с</i> <i>недоверием</i> той може да се отнесе към това с недоверие, <i>вотум недоверия (молит)</i> вот на недоверие. В болгарской части приводятся также разного рода уточнений отдельного значения и/или различные пометы: ОКУНЬ , -я, мн-и, ей, м. (<i>зюль</i>) Костур, меще, <i>Рецка</i> <i>Пунчава</i> . КАПИТАН , -а, м. (бот) Кестен (<i>дърво и млод</i>). ВАНИЯ , -ой, ж. Ваня (з. <i>молит</i>). ПЕРПРАВА , -ы, ж. 1. без мн. Преправяване, препращане (<i>през река</i>). 2. (<i>вскн</i>) Преправа, място за преправяване (<i>на река</i>), брод. СТОЛИК , -а, м. умал. от <i>стол</i> . Масичка, маса (з. ресторант). БОГАТЫРСКИЙ , -ий, м. Богатырски (а. Юначен, мъжествен, героически, могъщ; <i>богатырские</i> <i>модели</i> юначни подвизи. б. Як, здрав, могъщ, апетитически, у него богатырское телосложение той има яко, апетитическо телосложение)... <i>Отнасявателно съответствие</i> ОБВЕС , -а, м. Намалата при мерење, недостиг в теплото, (мерено) ексис.	Регулярно, при помощи пометы <i>вж. ср. и/или</i> шрифтового выделения Същия на основании семантической связи: ПОКУДА , <i>нареч и съюз (прост)</i> , <i>Вж. пока (в 1 и 2 знач)</i> Същия на основании словобразовательной связи: СТОЛИК , -а, м. умал. от <i>стол</i> . Масичка, маса (з. ресторант). Същия между членами видовых пар. <i>украш/ить, -шу, -шь</i> <i>кого- что</i> . <i>Украши // несг. украшать</i> <i>УКРАСИТЬ</i> , -шу, -шь <i>се</i> . В Да <i>украши // несг. украшать</i> , <i>УКРАШАТЬ</i> , -ю, -шь <i>несг. В</i> . <i>Украшиваем // сг. украшать</i> При комментарий: ПОЛЗАТЬ , -аю, -аешь, <i>несг.</i> [означава многократно и разнопосочно движение; <i>ср.</i> <i>ползти</i>]	В словаре не применяется т. наз. дифференциальный принцип, т. е. не опускаются из словаря "общие" слова.	Для представления русских реалий используется транскрибированное воспринятое болгарское соответствие и/или описание/уточнение в скобках на болгарском языке: САРАФАН , -а, м. Сарафан (руска женска санска дреха). КАПИТАН , -а, м. Капитан (старшина руски мъжка дълбокопоя горна дреха)... КВАС , -а, м. Руски квас, пивоквас (питие от жито или плодове)... БЛИН , -а, м. Блин, вид палачинка... ПИРОГ , -а, м. Пирог (руско печиво с пълнеж)...
21	Влахов С. (бизнес)	<i>Малък руско- български речник. София</i>	В болгарской части приводятся переводные соответствия заглавных русских слов: неделя , -и, Седмица... потенциальные примеры, которые уточняют значение: <i>мер/ить, -ю, -шь, несг.</i> Мера (<i>температура, сила, дълбочина, костюм</i>) В болгарской части приводятся также разного рода уточнений отдельного значения и/или различные пометы: окун/ь , -я, мн-и, ей, м. Костур (<i>риба</i>) капитан , -а, Кестен (<i>дърво и млод</i>)	Регулярно, при помощи пометы <i>вж. ср. и/или</i> шрифтового выделения. Същия на основании семантической связи: покуда (<i>разг</i>), <i>вж. пока (в 1-3 м)</i> Същия на основании словобразовательной связи: машина/ка , -из, мн-из, -ок. 1. умал. от <i>машина</i> Машинка. 2. (<i>разг</i>) Пилеще машина. Същия между членами видовых	Общице слова не исклучаються из словаря, но даються парашменно с основными словником, под чертой, в виде списка русских слов с небольшой информацией о них (грамматической, сочетаемостной, о стилистической и т. п.), например: покривителств/оват , -ую, <i>уещ. Д. несг.</i> покупательный (<i>способность</i>) покуп/ка , -из, мн-из, -ок	Для представления русских реалий используется воспринятое болгарское соответствие и/или описание/уточнение в скобках на болгарском языке: капитан , -а, Капитан (<i>старша руска</i> <i>мъжка дреха</i>). квас , -а, м. Руски квас, фруктовое вино. блин , -а, Блин (<i>вид палачинка</i>) пирог , -а. Пирог (<i>речено на фурна млод</i> <i>от тесто и м-ва мянка - месо, зеле,</i> <i>плодове</i>)

Фиг. 1

Вместо описание на речниците, широко разпространено в лингвистичната литература, предлагаме нов начин на представянето им, осигуряващ възможност да се осъществява:

- по-пълно представяне на лексикографските продукти;
- регулиране дълбочината и широтата на представянето;
- анализ на развитието на даден лексикографски параметър;
- съпоставителен анализ по даден параметър / по няколко параметъра / по всички предвидени параметри на два и повече речника;
- прогнозиране появата на нови лексикографски параметри, нови комбинации от параметри; проектиране на нови речникови продукти.

Погледът на лексикографа, запознат със съвременното състояние на двуезичното речниково дело, върху създадените в миналото речници и в същото време виртуалният поглед от миналото към съвременните руско-български и българско-руски речници дава възможност за осъществяване на анализ и извеждане на редица закономерности както в областта на теорията на двуезичната лексикография, така и в областта на конкретните приложни проблеми на лексикографирането.